

201.21.161.2(082)
164

Література

Фольклор

Проблеми поетики

збірник наукових праць

ВИПУСК 24

ЧАСТИНА 1

Київ
Акцент
2006

ЕСТЕТИКА ПАРАДОКСАЛЬНОСТІ В МОВІ СОБОРНИХ ПОСЛАНЬ

Вважається, що поняття парадокса (як і саме слово *paradoxos* – “несподіваний, дивний”) виникли в давньогрецькій античності, і з тих часів парадокс і парадоксальність увійшли, утвердилися і поширилися у різних сферах духовного світу. Не ставлячи за мету простежити генеалогію появи цього феномена на сторінках Святого Письма, спробуємо в нашій роботі схарактеризувати парадоксальні вислови в одній групі євангельських текстів – соборних посланнях – з погляду їх мовної структури та стилістичної специфіки. Але насамперед оглянемо, як це явище трактується в логіці та філософії.

У логіці парадокс розглядається як синонім термінів “антиномія”, “суперечність”, і під ним розуміють вислови, що суперечать логічним законам. “ПАРАДОКС (греч. *para* – проти і *doxa* – думка) – несподіваний, незвичайний, дивний вислів, що різко розходиться, позірно або насправду, не узгоджується із загальноприйнятою думкою, з пануючим переконанням або навіть із здоровим глуздом, хоча формально-логічно воно правильне; міркування, що приводить до взаємовиключних результатів, які в рівній мірі доказові і які не можна віднести ні до числа істинних, ні до числа помилкових, що в логіці називається також антиномією; логічна суперечність, з якої нібито неможливо знайти вихід” [ЛЕС 1987: 431]. “ПАРАДОКС – у широкому значенні: твердження, що різко розходиться із загальноприйнятими, усталеними думками, заперечення того, що видається “безумовно правильним”; у вузькому значенні – два протилежні твердження, для кожного з яких є переконливі аргументи” [Горський 1991: 143].

“Философский энциклопедический словарь” (М., 1983) між поняттями “парадокс” і “протиріччя” ставить знак рівняння, і наголошує на тому, що “будь-які несподівані вислови, особли-

во якщо несподіванка їх значення виражена в дотепній формі, можуть називатися парадоксальними. Однак у логіці парадоксами (або антиноміями) слід уважати такі вислови, які в точному значенні слова суперечать логічним законам” [ФЕС 1983: 477].

Як бачимо, у поглядах не ментальну природу парадокса ні філософи, ні логіки, не мають розбіжностей. Щодо філологів, то вони, як і належить, акцентують увагу на мовному механізмі породження парадоксів, що знаходить свій вияв у дефініціях цього терміна: “ПАРАДОКС (від грец. *paradoxos* — несподіваний, дивний) — твердження, висловлення, що містить у собі, на перший погляд, внутр. суперечність, лог. несполученість, тобто одна частина речення ніби заперечує іншу. Напр.: “Сила жінки в її слабкості”; “Найкраща оборона — це напад”; “Завтра починається сьогодні”; “За деревами не бачити лісу”; “Любити все людство легше, ніж одну людину”; “Найкращий експромт той, що готується заздалегідь”; “Піти, щоб лишитися”; “Чим гірше, тим краще” (якщо в одному відношенні гірше, то в іншому — навпаки); “Він ненавидів, бо умів любити” (М. Рильський). В основі П. часто лежить, таким чином, поєднання двох *антонімів*. На П. будуються *афоризми*, *прислів'я*, *гра слів*” [УМЕ 2000: 423]. З погляду стилістики парадокс є емпатичною фігурою, заснованою на контрасті, у якій суперечні думки поставлені у відношення причини і наслідку, хоча в дійсності вони себе взаємно виключають [Домбровський 1923: 92].

Більшість дослідників відзначає, що парадоксальність стала однією з характерних рис сучасного мислення. Постанови складних проблем науки в парадоксальній формі є свідченням того, що усталені прийоми теоретичного мислення не здатні забезпечити просування до істини. “Парадокс – це завжди вихід пізнання на новий рівень розуміння суті чого-небудь, парадокси звичайно зачіпають підставу науки взагалі, виводять на новий рівень міждисциплінарного синтезу, на рівень методології наукового пізнання” [Курбатов 1996: 404]. З іншого боку, па-

парадокс стають наївною, інтуїтивною формою заперечення традиційної, загальноприйнятої логіки.

Парадокс виникає спочатку в античній філософії для позначення нової, незвичайної думки, а потім береться на озброєння риторикою: парадоксальні вислови привертають до себе увагу несподіваністю висновків і свідчать про незалежність і сміливість розуму. Досконалий словесний парадокс є чітко сформульованим, логічно завершеним і стилістично ефектним. Такий парадокс здатний “переконувати і вражати незалежно від глибини і істинності вислову, оскільки має риси оригінальності, сміливості й дотепності” [ЛЕС 1987: 267]. Притаманні парадоксу несподіваність висновків, порушення природного ходу думок роблять парадокс дієвим прийомом полеміки. Зауважимо також, що парадокс є виразним свідченням самотності, незалежності поглядів і нерідко використовується “для боротьби із застарілими канонами, з охоронними устоями” [КЛЕ 1968: 592].

Як стильовий прийом художнього мовлення парадокс частіше називають парадоксальністю, під якою розуміють форму парадокса, що надається істині для привернення до неї уваги [Федоренко, Сокольская 1990: 64]. Надуживання виражальними можливостями парадоксів може призводити до того, що блискучі за формою вислови виражають не тільки алогічні, але й хибні судження, напр.: “Щирість заважає мистецтву”; “Люди неегоїстичні завжди безбарвні, в них не вистачає індивідуальності”; “Мораль служить останнім притулком людей, що не розуміють краси” (О. Уайльд). Вдалу характеристику подібним штучним, манірним афоризмам дав Г. Манн, відзначивши, що “парадокс – дотепна спроба розлучитися з істиною”, а іспанський письменник Б. Грасіан доволі жорстоко називав парадокси “виродками істини” [Федоренко, Сокольская 1990: 65]. Коли ж у парадоксі основним є не гонитва за формальною оригінальністю, а прагнення до істинності думки, тоді цілком справедливою видається оцінка Б. Шоу: “Парадокс – ось єдина правда”.

Антиномічна думка є результатом особливого осмислення реальності, погляду на окремих об'єкт і світ як на єдність, гармонію протилежностей, як на ціле, цілісність якого не тільки не руйнується, а, навпаки, забезпечується взаємодією протилежних сутностей. Антиномічність неодмінно пов'язана з нетривіальністю, нестандартністю сприйняття, осмислення й оцінювання всього, тобто антиномія за своєю суттю є парадоксом. Як відзначає В. І. Курбатов, парадоксальність завжди виникає “при спробах пояснити гармонію протилежних начал” [Курбатов 1996: 393]. Нерідко парадоксальність стає художньо-смысловим та художньо-структурним стрижнем твору, що насамперед характерне для медитативної поезії.

Кожен риторичний засіб, у тому числі і парадокс, може реалізувати свій потенціал за умови, якщо автор розуміє природу цього засобу та орієнтується у можливостях його основних функцій. І хоча парадоксальність не належить до числа активно досліджуваних явищ, певні здобутки науковців дозволяють окреслити не лише загальну картину, але й виявити конкретну типологію парадоксальності. Достатню чітку класифікацію, засновану на врахуванні причини виникнення парадоксальності, запропоновано в роботі Л. Грузберг. Після певних уточнень, які, на наше переконання, роблять систематизацію більш стрункою, парадоксальні вислови можна погрупувати за такими різновидами:

1. Парадоксальність зумовлена антиномічністю вислову: *Люди жорстокі, але людина добра* (Р. Тагор); *Я всіма прийнятий та звідусіль вигнаний* (Ф. Війон); *Сила жінки – в її слабкості*.

2. Парадоксальність у результаті порушення причиново-наслідкових зв'язків, коли висновок не витікає із засновку, умови: *Вірю, тому що абсурдно; Не вірте казкам: вони були правдою* (Ст. Лец) і т.п.

3. Парадоксальність, породжена свідомим об'єднанням різнопланових, гетерогенних начал: *Краще об'їстися, ніж недоспати; Шукати треба не там, де втратив, а там, де світло*.

4. Парадоксальність, створена ствердженням чогось несподіваного, протилежного звичайному, житейському досвіду: *Дурних робота любить; На упертих воду возять; В об'їзд – так до обїду, а прямо – так до ночі.*

5. Пересомислення загальновідомих виразів: *Не відкладай на завтра те, що можна зробити післязавтра* (О. Уайльд).

6. Парадоксальність як результат мовної гри: *Сто разів я натискав курок гвинтівки, а вилітали тільки солов'ї* (В. Окуджава); *Ніколи не говори “ніколи”*.

Предметом нашого дослідження є один з риторичних прийомів, застосованих у євангельських текстах, які за своєю суттю є максимально загальнодоступними, зрозумілими кожному. “Однією з причин звитяжного поширення Євангелія по всьому світу була, поза сумнівом, простота викладу (втім, та простота, яку називають “святою”), загальнодоступність євангельських істин як для рабів, ремісників, селян, так і для освічених книжників, філософів і людей вищих соціальних станів” [Євангеліє 1991: 7]. Разом з тим, як справедливо відзначав глибокий дослідник Святого Письма протоієрей Олександр Мень у своїй праці “Світ Біблії”, “далеко не все в Біблії лежить на поверхні. Подібно іконі, вона володіє своєю символічною мовою, своєю специфічною системою образів. І як залучення до світу ікони вимагає від глядача відомої підготовки, так і читання Біблії вимагає внутрішньої роботи, вживання в особливий біблійний “космос”. Тільки знаючи основні його закони, можна побачити, як розвіоється серпанок століть, що відділяє нас від тексту, і він розкриває свою глибину. Той, хто задовольняється поверховим читанням, фавулою або простим значісним афоризмів, випустить головне і часто затинатиметься на суперечностях та непогодженостях” [Мень 1990: 27].

Переважну більшість парадоксальних висловів у текстах соборних послань можна віднести до антиномічного типу, коли семантичне ядро формується шляхом поєднання логічно протилежних понять, виражених, як правило, певною антонімічною парою. З граматичного погляду такі пари представлені різними частинами мови:

Іменниками – *Бо хто хоче бути світові приятелем, той ворогом Божим стається* (Як. 4: 4).

Дієсловами – *Бо Господь кого любить, того Він карає* (Євр. 12: 6).

Прикметниками – *Бо ліпше страждати за добрі діла, – коли хоче того Божя воля, – аніж за лихі* (1 Петр. 3: 17).

Віддієслівними іменниками – *Бог противиться гордим, а смиренным дає благодать* (Як. 4: 6).

Подекуди антонімічність може з'являтися завдяки контекстуальному протиставленню слів, які узуально не сприймаються як протилежні, напр.: *Не в тому любов, що ми полюбили Бога, а що Він полюбив нас, і послав Свого Сина вблаганням за наші гріхи* (1 Ів. 4: 10).

Парадоксальні вислови антиномічного типу мають достатньо чітку структуру, що дозволяє краще виявити контрастність лексичної семантики слів-антонімів. Завдяки цьому логічна суперечливість певною мірою нівелюється: вона знімається, заступається семантичною протиставленістю. Більшість конструкцій – це двокомпонентні складнопідрядні, рідше – складносурядні речення, друга частина яких є рематично наголошеною і являє собою як смислове, так і комунікативне ядро: *Бо ми не принесли в світ нічого, // то нічого не можемо й винести* (1 Тим. 6: 7); *Закон не покладений на праведного, // але для беззаконних та для неслухняних* (Тим. 1: 9). Зразком структурно і змістовно довершеного парадокса може слугувати приклад іменного двоскладного речення, яке і конструктивно, і комунікативно спрямоване на заперечення старої і утвердження нової правди: *Цьогосвіття бо мудрість – у Бога глупота* (1 Кор. 3: 19).

Наступний тип – вислови, парадоксальність яких виникає через порушення причиново-наслідкових зв'язків, звичних для буденного світу, але заперечуваних новим, християнським мисленням. З мовного погляду семантична (а як побачимо далі – і синтаксична) структура таких висловлень ускладнюється. Зокрема, антонімічні слова створюють не лише антитезу, як у конструкціях попереднього типу, але нерідко й оксиморон,

напр.: *І сказав він мені: “Досить тобі Моєї благодаті, – бо сила Моя здійсниться в немочі”* (2 Кор. 12: 9); *Бо ви знаєте благодать Господа нашого Ісуса Христа, який, будиши багатий, збіднів ради нас, щоб ми збагатилися його убожеством* (2 Кор. 8: 9).

Парадоксальну переконувальність помітно посилюють лексичні повтори та синтаксичний паралелізм, в результаті чого фраза відливається в довершену формулу, яка здатна посилити незаперечність проголошеної істини: *Так само й воскресіння мертвих: сіється в тління, – в нетління встає, сіється в неславі, – у славі встає, сіється в немочі, – у силі встає, сіється тіло заичайне, – встає тіло духовне* (1 Кор. 15: 42-44); *Але Бог вибрав немудрих світу, щоб засоромити мудрих, і неміцне світу Бог вибрав, щоб засоромити сильне, і простих світу, і погорджених, і незначних вибрав Бог, що значить зневічити* (1 Кор. 1 27-28).

III тип – контрверсійні парадокси, зміст яких повністю суперечить життєвій логіці, і не лише в каузальному плані. Спостерігається певна закономірність у конструктивному оформленні вживаних у посланнях парадоксальностях, яка, очевидно, спричинена певною функціональною спеціалізацією. Практично всі виявлені висловлення цього типу в структурі контексту виконують роль аргументу до твердження, викладеного в попередньому реченні: *Бо ті, що за щось уважають себе, нічого мені не додали* (Гал. 2: 6); *Бо коли б догоджав я що людям, я не був би рабом Христовим* (Гал. 1: 10); *Бо коли від Закону спадщина, то вже не з обітниці* (Гал. 3: 18); *Бо ви всі сини Божі через віру в Христа Ісуса!* (Гал. 3: 26); *Бо замкнув Бог усіх у непослух, щоб помилувати всіх* (Рим. 11: 32).

У формально-логічному аспекті контрверсійні парадокси можуть виступати умовиводами складної суб'єктно-предикатної будови. Однак завдяки максимальній прозорості синтаксичної конструкції, насиченої повторюваними компонентами, їх сприйняття не викликає інтелектуальних зусиль, що, безперечно, є принциповою умовою комунікативного реєстру послань. Приклади:

Тому ти вже не раб, але син. А як син, то й спадкоємець Божий через Христа (Гал. 4: 7).

А ці зневажають, чого не знають; а що знають із природи, як німа звірина, то й у тому псуються (Юд. 10).

Не любить світу, ані того, що в світі. Коли любить хто світ, у тім немає любові Отцівської (1 Ів. 2: 15).

Емпірична оцінка частотності показує доволі високий відсоток уживання у текстах соборних послань парадоксальних висловлювань, зокрема антиномічного, декаузального та котроверсійного типів за відсутності трансформів і парадоксів, заснованих на обігруванні мовних смислів. З лінгвістичного погляду сентенції-парадокси демонструють достатню різноманітність у морфологічному та лексичному вираженні і стабільну типологічність у синтаксичній побудові. Активне, а головне – цілеспрямоване, вживання парадоксальних висловів з повним правом можна кваліфікувати як характерологічну ознаку євангельського тексту. Наскільки такі конструкції притаманні текстам старозавітним, можуть показати подальші дослідження. Проведений аналіз засвідчив, що форма парадокса, його виражальний потенціал повною мірою змогли прислужитися авторам послань. Ця риторична фігура стала в пригоді як ефективний засіб донести нове слово: спростувати канони старих уявлень і утвердити істини божественної мудрості. Біблійні істини убрано в мовні шати, гідні їх всевічного буття.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Євангеліє 1991 – Євангелие / Пер. о. Л. Лутковского. – М., 1991.
Горський 1991 – Горский Д. П. и др. Краткий словарь по логике. – М.: Промсвещение, 1991.
Грузберг 2003 – Грузберг Л. Парадокс // Филолог. – Пермь. – 2003. – № 3.
Домбровський 1923 – Домбровский В. Українська стилістика й ритміка. – Перемишль, 1923.
КЛЕ 1968 – Краткая литературная энциклопедия. – М., 1968. – Т. 5.
Курбатов 1996 – Курбатов В. И. Философия в парадоксах и притчах. – Ростов-на-Дону, 1996.
ЛЕС 1987 – Литературный энциклопедический словарь. – М., 1987.
Мень 1990 – Мень А. Мир Библии. – М., 1990.
УМЕ 2000 – Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000.
Федоренко, Сокольская 1990 – Федоренко Н. Т., Сокольская Л. И. Афористика. – М.: Наука, 1990.
ФЕС 1983 – Философский энциклопедический словарь. – М., 1983.